

Programma Naar een rijke Waddenzee:

Hein Sas & Taco van den Heiligenberg *waarom is het nodig en wat is er inmiddels bereikt?*

Het Programma Naar een rijke Waddenzee ontstond in 2010, uit het conflict over de mosselvisserij en de vraag van natuurbescherming en regionale overheden om een meer samenhangende aanpak van het natuurherstel van de Waddenzee. Het adagium van het Programma is 'leren door doen'. Wat heeft het Programmabureau sinds de start gedaan en wat hebben we daar tot nog toe van geleerd?

Ontstaansgeschiedenis

Op 27 februari 2008 deed de Raad van State een belangrijke uitspraak over de mosselvisserij in de Waddenzee (Raad van State, 2008): op verzoek van een aantal natuurbeschermingsorganisaties werd een groot deel van de visserij op mosselzaad verboden. Een zwaar conflict tussen de mosselsector, natuurbescherming en het – toenmalige – ministerie van LNV was het gevolg, want de zaadvissers levert de grondstof voor de mosselkweek. Zonder mosselzaad geen mosselproductie en zonder productie geen inkomen voor de mosselsector. Het voortbestaan van de sector stond op de tocht.

Na diepgaand overleg kwam er een gezamenlijke oplossing: stap voor stap vervangt de mosselsector het vissen op natuurlijke zaadbanken door andere oogstmethoden van mosselzaad. De techniek die vooral wordt toegepast is directe oogst van mosselzaad uit de waterkolom, door middel van zogenaamde mosselzaad- invanginstallaties (MZI's). Deze worden geplaatst in de Waddenzee, de Oosterschelde en de Zeeuwse Voordelta. Op die manier kan de sector blijven voortbestaan, terwijl de natuur verbetert. Deze veranderingen heten de 'mosseltransitie' (Jansen et al., dit nummer).

Een tweede, minder belicht deel van het conflict ging over het algemene beheer van de Waddenzee. De natuurbeschermingsorganisaties zagen het conflict met de mosselsector als symptoom van een veel bredere kwestie: de zorg voor de waddennatuur was te weinig gecoördineerd en te weinig voortvarend. Ook bij de regionale overheden bleek behoefte te bestaan aan meer coördinatie. Hieruit werd het Programma Naar een rijke Waddenzee geboren. Zowel de afspraken over de mosseltransitie als over de meer algemene zorg

voor de waddennatuur werden vastgelegd in het 'Convenant Transitie Mosselsector en Natuurherstel Waddenzee' dat in 2009 tot stand kwam (Convenant, 2009). Het Programma gebruikt de mosseltransitie als model voor de wijze van werken: het gaat erom een 'rijke' zee te creëren, waarvan zowel natuur als mens kunnen profiteren. Het adagium daarbij is: 'leren door doen'. Dat wil zeggen: maatregelen uitproberen, zorgen voor goede monitoring, leren van de bereikte effecten en op basis daarvan verder plannen. Het programma draait nu 2 jaar. De vraag is dus: wat is er in de tussentijd gedaan en geleerd?

Hoe werkt het?

Voor de uitvoering van het Programma is een tweedelige organisatie opgezet: het Programmabureau voert de dagelijkse werkzaamheden uit en de Regiekamer ziet daarop toe. In het Programmabureau werken deskundigen van bestaande organisaties (EL&I, Rijkswaterstaat, provincies, beheerders, natuurbeschermingsorganisaties) en een aantal externe specialisten. Het ministerie van EL&I vergoedt een

Een kokkelvisser verzamelt kokkels met een hark door de bodem van de Waddenzee. De oogst komt in een rubberboot. Er zijn ook vissers die het grootschaliger aanpakken (foto: Rienk Nadema).

De touwen van de mosselzaad-invanginstallatie aan boord van de boot.

groot deel van de benodigde inbreng van ecologische expertise en daarnaast dragen Rijkswaterstaat en regionale overheden bij. In de Regiekamer hebben overheden, natuurbeschermingsorganisaties, ondernemers en de recreatiesector zitting, vertegenwoordigd op directieniveau. Er is een nauwe samenwerking met De Waddenacademie, om het 'leren' goed te organiseren. Het ministerie van EL&I en regionale bestuurders, verenigd in het zogenaamde 'Regiecollege Waddengebied', fungeren als opdrachtgevers.

Het werk van het programma is verdeeld over vier clusters:

1. Voedselweb en biodiversiteit: alle zaken die te maken hebben met de wadvisserij en de versterking van belangrijke hoekstenen van het voedselweb ('biobouwers').
2. Randen van het Wad: houdt zich bezig met de overgangen tussen land en water, met name de vraag hoe deze ecologisch te verrijken.
3. Water en morfologie: dit gaat over alles wat te maken heeft met de interactie tussen water en bodem van de Waddenzee, met de slibhuishouding als primair onderwerp.
4. Internationaal: houdt zich bezig met de internationale samenhang in kennis- en beleidsontwikkeling en daarnaast specifiek met het trekvogel- en exotenbeleid.

De inhoudelijke agenda voor de clusters is onderbouwd in het zogenaamde Bouwstenenrapport (Bouwstenen PRW, 2010). Hieruit blijkt dat er in de Waddenzee nog heel veel werk aan de winkel is. Voor onze prioriteitstelling kijken we daarom ook naar de meest directe behoeften van de diverse partijen in het wadbeheer en waar we met een bescheiden ondersteuning veel tot stand kunnen brengen.

Kader 1. Voorbeeld innovatief dijkconcept

Een voorbeeld van een innovatief project op het gebied van waterveiligheid is de dijk van de Prins Hendrikpolder, aan de zuidoostkant van Texel (Planstudie Prins Hendrikpolder, 2011). De dijk moet worden versterkt. Dat kan door hem aan de binnenkant breder te maken. Zo gaat het traditioneel. Maar je zou ook de buitenkant kunnen versterken, door een zandlichaam aan te brengen dat geleidelijk overgaat in een oeverzone die regelmatig onder water komt te staan en die vanaf het eiland gevoed wordt met zoet water. Dat geeft een ideaal habitat voor bijvoorbeeld mosselbanken en Zeekraal (*Salicornia europaea*). Met medewerking van het Programmabureau is samen met de beheerder, het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, en de gemeente Texel een ontwerp voor dit innovatieve dijkconcept gemaakt. Het Hoogheemraadschap heeft deze optie inmiddels meegenomen in de besluitvorming over de dijkversterking. Hoewel er nog geen besluit genomen is over de dijkversterking, is het in dit stadium vooral van belang dat dit soort innovaties serieus bekeken worden.

Ad 1. Mossel- en kokkelvisserij

De veranderingen in de mosselvisserij zijn organisatorisch bij het Programma ondergebracht (Jansen et al., dit nummer). Een ander belangrijk visserij-onderwerp is de handmatige kokkelvisserij. Na de uitkoop van de mechanische visserij in 2004 is er alleen nog een handmatige vorm van kokkelvisserij in de Waddenzee overgebleven. Hierbij harken de vissers de kokkels uit de toplaag van de bodem. De impact daarvan is uiteraard veel kleiner dan van de mechanische vorm van visserij, maar toch waren er jaarlijks discussies tussen vissers, natuurorganisaties en het Overlegorgaan Nationaal Park Schiermonnikoog. Het belangrijkste twistpunt was dat zowel vissers als vogels voorkeur hebben voor de wadplaten met hoge dichtheden aan kokkels. En die gebieden zijn schaars, zeker in kokkelarme jaren. Geconcentreerde bevising van de rijkste bestanden kan er zodoende, zelfs bij handmatige visserij, voor zorgen dat beschermded vogelsoorten toch tekortgedaan worden. Vooral de Scholtekster (*Haematopus ostralegus*) zou getroffen kunnen worden. Onder leiding van het Programmabureau hebben daarom in 2010-2011 de kokkelvissers, de vergunningverlener (provincie

Friesland), natuurbeschermers en het Ministerie van EL&I met elkaar onderhandeld. Dit heeft in mei 2011 tot een overeenkomst geleid (Fryslan, 2011). Die regelt dat de vissers zich meer over het Wad verspreiden en bovendien minder vissen in kokkelarme jaren. Voorwaarde daarbij is dat vergunningverlener en natuurbeschermers de visserij-activiteiten en de ruimtelijke verdeling van kokkelbestanden van jaar tot jaar beter kunnen volgen. Ook hierover zijn afspraken gemaakt: de vissers zullen worden uitgerust met een GPS-systeem en de wetenschappelijke monitoring van de kokkelbanken wordt uitgebreid. We denken dat de afgesproken maatregelen afdoende zijn, maar helemaal zeker weten we dat niet. In het kader van het 'leren door doen' wordt daarom continu onderzoek gedaan naar de effecten van de afspraken, op zowel kokkelbestanden als Scholteksters.

Ad 2. Afsluitdijk

De Waddenzee is één van onze meest natuurlijke gebieden, maar is al lang geen natuurlijk systeem meer. De grootste ingreep van de afgelopen eeuwen is de afsluiting van de Zuiderzee, door de aanleg van de Afsluitdijk (1932). Daarna is ook de Lauwerszee afgesloten (1969), en is de Waddenzee gaandeweg steeds meer omsloten door harde dijken. Dat heeft grote invloed gehad op het Waddensysteem: de getijbeweging is verminderd, de golfslag is versterkt, vismigratie is bemoeilijkt en de randen herbergen minder ecologische rijkdom dan voorheen. Die dijken weer weghalen is natuurlijk geen optie, maar er zijn wel andere keuzes. Met name de Afsluitdijk kunnen we niet weghalen, maar hij is wel beter doorlatend te maken voor vis. In zijn huidige vorm is het een vrijwel onneembare barrière voor

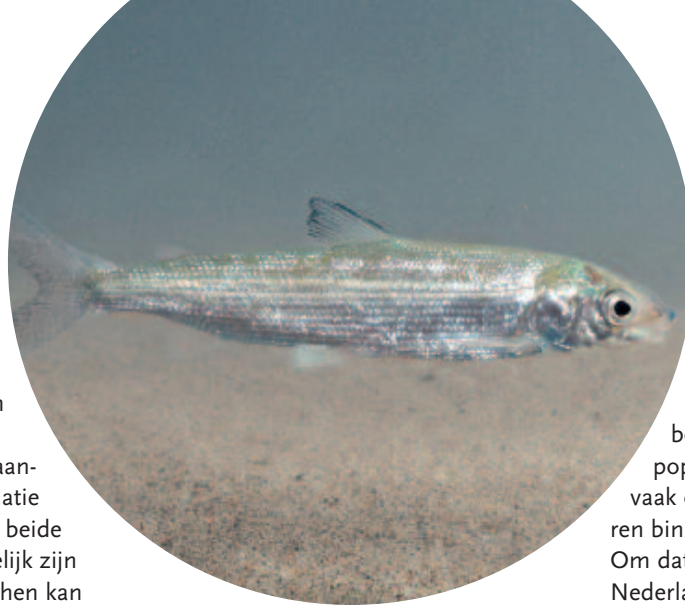
trekvissen als Houting (*Coregonus maraena*), Fint (*Alosa fallax*), Spiering (*Osmerus eperlanus*) en de Atlantische Zalm (*Salmo salar*). Dat komt door de scherpe scheiding die de dijk veroorzaakt tussen zout (Waddenzee-) en zoet (IJsselmeer)water. Door middel van het aanleggen van vispassages, in combinatie met brakke gewinningszones, aan beide kanten van de dijk, moet het mogelijk zijn om vissen te laten passeren. Voor hen kan de Afsluitdijk daardoor meer doorlatend worden. Nog meer kansen voor natuurherstel zijn er als dergelijke passages gecombineerd worden met drassige oeverlanden en als het spuiregime van zoetwater in de Waddenzee meer aan de Waddennatuur wordt aangepast.

Momenteel liggen er mogelijkheden dit soort plannen concreet vorm te geven. De dijk voldoet niet meer vanuit het oogpunt van veiligheid. En ook de huidige wijze van spuien, onder vrij verval, wordt door de stijgende zeespiegel steeds moeilijker. Kortom, de dijk moet op de schop. Onder de coördinatie van het Programma Naar een rijke Waddenzee werken diverse partijen, zoals Rijkswaterstaat, provincies en natuurbeschermers, samen om de natuurambitie voor de Afsluitdijk vorm te geven, als onderdeel van het algehele toekomstbeeld. Een en ander zal dit jaar leiden tot een ontwerp voor een vernieuwde dijk en zijn directe omgeving (Natuurambitie Afsluitdijk, 2011).

Ad 2. Meer oeverzones langs de dijken

De harde dijken langs de randen van de Waddenzee zijn onnatuurlijke elementen. Vroeger bevonden zich langs alle oevers moerasachtige overgangszones, met belangrijke functies voor de natuur: foeraageer- en rustplaats van vogels, invang van slib, demping van het tij en habitat voor bijzondere flora. Voor een deel zijn deze in de loop der tijd vervangen door kwelders, die oorspronkelijk bedoeld zijn als landaanwinningwerken, maar die toch een paar van de oorspronkelijke natuurfuncties overgenomen hebben (Dijkema et al.; van de Pol et al., dit nummer).

Vragen die we de komende tijd willen beantwoorden, zijn: zou de aanvulling van kale dijken met kwelderachtige oeverzones ervóór meerwaarde voor de natuur hebben? En voor de veiligheid? Zo ja, waar en in welke vorm? Een voorbeeld van een innovatief project op Texel staat in kader 1. Tevens onderzoekt het Programmabureau

Houting (*Coregonus maraena*)
(foto: Jelger Herder).

waar elders dit soort projecten meerwaarde zouden hebben. We benaderen hiertoe in 2012 alle betrokken partijen in en om de Waddenzee: waterschappen, kwelderbeheerders, Deltaprogramma's, natuurbeschermers en wetenschappers.

Ad 3. Verslibt de Waddenzee?

Een belangrijke vraag vanuit de ecologie is of het water van de Waddenzee slikkiger is dan vroeger. Meer slib betekent troebeler water en dat zou kunnen leiden tot beperking van de algengroei, met gevolgen voor het gehele ecosysteem. Van nature is de Waddenzee een slibrijk systeem, maar de achterliggende vraag luidt in hoeverre de mens de situatie heeft verergerd. Daar zouden diverse oorzaken voor te bedenken zijn, maar veel aandacht gaat uit naar het vele baggeren dat plaatsvindt om de vaargeulen open te houden.

Het blijkt heel lastig te zijn om slib te meten en historische referentiedata ontbreken goeddeels. Het Programmabureau ondersteunt Rijkswaterstaat en de Waddenacademie daarom bij het opzetten van een beter meetsysteem voor slib. Tegelijkertijd hebben we gericht onderzoek laten doen aan dat deelsysteem waar het meest gebaggerd wordt: het Eems-estuarium. Inderdaad blijken de ingrepen hier in de afgelopen decennia een enorme invloed gehad te hebben op de slibhuishouding. De mechanismen daarachter zijn verrassend, en nogal ingewikkeld. En mogelijke remedies zijn ingrijpend (Feret et al., dit nummer).

Ad 4. Flyway management

Het internationale natuurbelang van de Waddenzee schuilt vooral in de rol van 'tankstation' op de vogeltrekroute van West-Afrika naar Scandinavië en West-Siberië. Anders gezegd: de wadplaten fungeren als tafeltje-dekje voor vogels die wel graag

zeevoedsel eten maar niet kunnen zwemmen. Daarom behoort het in stand houden van de betreffende vogelpopulaties ook tot de centrale doelstellingen van het Nederlandse Natura 2000 beleid. Probleem is daarbij dat die populaties kunnen fluctueren en dat vaak onbekend is of dat komt door factoren binnen of buiten de Waddenzee. Om dat probleem te ondervangen hebben Nederlandse onderzoekers de zogenaamde 'Metawad' projecten opgezet (Metawad, 2009). Dit onderzoek benadert de Waddenzee en andere ecosystemen op de vogeltrekroutes als één samenhangend, 'meta'-ecosysteem. Daarbinnen wordt voor de belangrijkste wadvogelsoorten bezien, waar ze op hun trekroute problemen ondervinden, door voedseltekort, jacht, verstoring e.d. Het Programma Naar een rijke Waddenzee ondersteunt deze projecten waar nodig en mogelijk.

Mocht de achteruitgang van deze vogels liggen aan factoren binnen de Waddenzee dan zullen de Waddenzeelanden zelf maatregelen moeten nemen. Maar als ze daarbuiten liggen? Dan zal het Programmabureau samen met Vogelbescherming Nederland, het trilaterale Waddensecretariaat, het Duitse ministerie voor natuurbeheer (BMU) en de African-Eurasian Waterbird Agreement partners bezien wat er in die andere gebieden, bijvoorbeeld in West-Afrika, gedaan zou moeten en kunnen worden.

Ad 4. Invasieve exoten: (hoe) houd je die buiten de deur?

Invasieve exoten zijn gebiedsvreemde organismen die door de mens worden geïntroduceerd en die, door gebrek aan natuurlijke vijanden, aan het woekeren slaan. Ook de Waddenzee heeft daar last van (Gittenberger & Rensing, dit nummer). Voorbeelden zijn de Amerikaanse ribkwal (*Mnemiopsis leidyi*) en de Japanse oester (*Crassostrea gigas*). De oester is geïntroduceerd door de schelpdierkweek, de ribkwal – waarschijnlijk – door ballastwater of aangroei aan schepen.

In de praktijk vallen dergelijke introducties lang niet altijd te vermijden. Zeewater is immers een ideaal transportmiddel voor allerlei organismen en de Waddenzee is bovendien een open systeem. Daar komt bij dat scheepsbewegingen, zelfs bij de pleziervaart, mondiaal van aard zijn. En ook blijkt, meestal na verloop van enige jaren, een invasieve soort lang niet altijd zo schadelijk te zijn als eerder werd

gedacht. Uit een inventarisatie die we hebben laten doen door de onderzoeksbureaus Imares en MarniX blijkt dat Japanse oesterriffen in de Waddenzee zich niet verder uitbreiden en bovendien habitat voor mosselen en andere organismen vormen (publicatie nog in voorbereiding). Toch is het van belang te weten wat gaande is om zo nodig in te kunnen grijpen. De – plankton etende – Amerikaanse ribkwal is inmiddels in dusdanige concentraties aanwezig dat hij een grote en daardoor concurrerende invloed heeft op de voedselbasis in de Waddenzee.

De acties van het Programma naar een Rijke Waddenzee op dit vlak zijn veelzijdig. Ten eerste kijken we of, en zo ja onder welke voorwaarden, exotenvrije transporten van mosselen van de Oosterschelde naar de Waddenzee mogelijk zijn. Ten tweede kijken we of het mogelijk is om 'hotspots' van exoten (vooral: recreatiehavens) regelmatig schoon te maken, opdat deze plekken niet tot verspreidingskernen van exoten uitgroeien. Ten derde zijn we, samen met het trilaterale Waddenzee-secretariaat, exotenbeleid aan het opzetten samen met Duitsland en Denemarken. Onderdeel daarvan moet ook een goede monitoring van exoten in de gehele Waddenzee worden.

De visrivier die, door de Afsluitdijk heen, het zoete en het zoute water met elkaar moet verbinden.

Ten slotte

Zoals uit dit overzicht blijkt, is er volop noodzaak en zijn er ook kansen voor natuurherstel in de Waddenzee, op zeer uiteenlopende terreinen. Dat is onze belangrijkste leerervaring tot nog toe. Het Programma Naar een rijke Waddenzee heeft daarom in korte tijd veel projecten gestart. Meestal zijn ze het papieren stadium nog niet ontgroeid. Dat kan ook niet in een tijdsbestek van 2 jaar. Maar er wordt hard aan gewerkt om dat te veranderen. 2012 is wat dat betreft een spannend jaar.

Literatuur

Bouwstenen PRW, 2010. zie http://www.waddenzee.nl/fileadmin/content/Dossiers/Natuur_en_Landschap/pdf/bouwstenen_prog_mei2010.pdf

Convenant, 2009. zie http://www.pvis.nl/fileadmin/user_upload/pvis/Documenten/Verantwoorde_vis/Convenant_mossel_natuurherstel.pdf

Fryslan, 2011. zie <http://www.fryslan.nl/sjablonen/11/infotype/news/item/view.asp?objectID=35201>

Metawad, 2009. zie http://www.waddzenacademie.nl/fileadmin/inhoud/pdf/o2_taken/projectvoorstel_15_Metawad.pdf

Natuurambitie Afsluitdijk, 2011. zie http://www.rijkewaddenzee.nl/assets/pdf/dossiers/natuur-en-landschap/Natuurambitie_Afsluitdijk_PRW.pdf

Planstudie Prins Hendrikpolder, 2011. zie <http://www.rijkewaddenzee.nl/assets/pdf/dossiers/natuur-en-landschap/planstudie%20PH%20dijk%20zandige%20ooping%20def%20rapportage.pdf>

Raad van State, 2008. zie <http://zoeken.recht.spraak.nl/detailpage.aspx?ljn=BC5266>

De Atlantische zalm is een van de trekvissen die gebaat zijn bij een vispassage door de Afsluitdijk (foto: Hans-Petter Fjeld).

Summary

The programme 'Towards a rich Wadden Sea'

The programme 'Towards a rich Wadden Sea' was created in 2010. Its origins were the conflict about mussel fishery and the demand by nature conservationists and regional parties for a more coordinated approach towards nature restoration in the Dutch Wadden Sea. Since its start, the Programme has set up a wide variety of activities. First and foremost, is the transformation of the seed mussel fishery, from bottom trawling towards application of seed collectors in the water column. Elsewhere in this magazine, a separate article is devoted to this transition process. Besides, we have mediated between the cockle fishery, government and nature conservationists in order to reach a long-term agreement; this was concluded in May 2011. Also we initiate a variety of other projects, such as mitigation of the effects of the Afsluitdijk, creation of saltwater marshlands, diminishing the effects of dredging, flyway management of migratory water birds and a trilateral policy to prevent the introduction of invasive species into the Wadden Sea.

Beide auteurs zijn medewerkers van het Programma Naar een rijke Waddenzee. Voor meer informatie over werkwijze en projecten en het jaarverslag van het programma: zie www.rijkewaddenzee.nl.

Drs. H.J.W. Sas
hsas@xs4all.nl

Drs. T. van den Heiligenberg
tacovandenheiligenberg@rijkewaddenzee.nl

Programma Naar een rijke Waddenzee
Postbus 2003, 8901 JA Leeuwarden

